

ՓՈԽԱՆԵ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

«ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՏԱԳՆԱՊԸ»

Գ.

Մեր Խմբագրականներու շարքը, ինչպէս յայտնեցէինք, պիտի ընդգրկէ, զլիւսւորաբար, մեր վերջին երեսուն տարիներու ազգային ոլորեղութիւնը, Անթիլիանէն-Երուսաղէմ և անկէ վերջ, վերբերելու բոլոր սաղարանները, չըսելու համար դաւադրութիւնները անոնց՝ որոնք այսօր անամօթաբար ազգանուէր և եկեղեցասէր կը ներկայանան, մերկացած իրենց աղուէսի մորթէն և գինուած՝ սատկած զայլի ակռաներով:

Կարդացի «Զարթօնք»ի 5 Յունիս 1985ի Խմբագրականը, «Երուսաղէմի Տագնապին միակ լուծումը» խորագրով: Տօնքիշոթ և լրբաբարոյ խմբագիրը, իր թառէն վար ինկած հաւու նման թափահարելով իր թեկերը կը կանչէ անմտօրէն, կրկնելով պզծաշուրթն, աւազակաբարոյ և վտարուած դիմակաւորին ամբաստանութիւնները Ռամկավար թերթերու, առանց փաստ մը ներկայացնելու:

«Եղիշէ Պատրիարքին անձը, զործն ու կենցաղը ծանօթ են մեզի: Անոր ելեէջող կեանքին բազմերես և տխուր ծալքերը՝ նոյնպէս շատ բան չունին մեզմէ ծածուկ: Ո՞վ չի գիտեր նաև թէ Պատրիարքը լեռնակուտակ գումարներ անդադար մօխեց բախտախաղի սեղաններուն վրայ կամ օտար ոստաններու հաճոյքի վայրերուն մէջ, ազգին դրամէն, Պատրիարքարանի գանձէն»:

Անխելք զրաբան, ի՞նչ փաստ ունիս այս ըսածներուդ: Մոմը դո՞ւն բռնած էիր Պատրիարքի ըրածներուն ատեն: Մոմը ձե՞ռքդ էր թէ ոչ դրած էիր երրորդ սեռի պատականող արհեստակցիդ յետոյքին վրայ, որ այնքան հաճոյքով և ախորժակով կը սիրես պատմել:

Յետոյ, Եղիշէ Պատրիարքին օրով ազգը ե՞րբ լեռնակուտակ դրամներ իրկած է Երուսաղէմ, կամ Աթոռը տարիներով պարտքէն զատ ի՞նչ գումարներ ունեցած է որ Պատրիարքը զանոնք մսխել կարենար: Տփոյն լաբախաղաց և երիցս գարշելի արարած, յանուն խարդախ և ծախուած էութեանդ կը հարցընենք քեզի, զիտե՞ս և կը հաւատա՞ս ըսածներուդ, զորս կը ժպրհիս յայտարարելու, բաներ մը ըսած ըլլալու համար: Միթամոնի հիւանդութենէն բռնուած քօղածածուկ, ախտաբանական զրգիռներով լեցուն, որ կամովին այս սուտերը կը յերիւրես: Մօրոսութեան գացող այս ստաբանները տարօրէն հաճոյք կը զգան այս կարգի եղջերուաքաղային հէքիւթներ հիւսելու: Անգամ մը ևս կրկնեմ, անբան շարաւած, քառասուն տարիներ շարունակ հերոսաբար ես եմ ծառայեց և պարենաւորեմ Սուրբ Աթոռը, ոչ թէ մսխեմ զոյութիւն չունեցող գանձերը:

Հին ճարտասանութեան մէջ «զինքենէ տրամախոհութիւն» կոչուած ձև մը կար, որ կը նշանակէր իր գիմարմները, համոզումներն ու բարոյականը ուրիշներու վրայ տարածելու և ըստ այնմ դատումներ ընելու եղանակը, որ սփեատութեան ամենէն գեհնիկ կեիպն է՝ պարզապէս: Կը մտածեմ թէ Ռամկավար թերթերու պարսաւազները անգիտակցօրէն այդ կերպն է որ կը կիրարկեն,

իրենց աչքին կազմութեան կամ ակնոցի զոյնին համաձայն տեսնելու մարդերը և իրենց ըսել ուզածէն աւելի ըսել չուզածնին հաստատելու անդիտակցաբար:

Ըսած ենք ու հորէն կը կրկնենք թէ անձնական և մեղապարտ հաշիւներով ի գործ դրուած վարկարեկուսի այս փորձերը ընդդէմ խթանի նետուած աքացիներ են լոկ: Աւելին՝ ոգեսպառ զալարումներ, անդառնալիօրէն ընկղմած պատրանքներու: Հրապարակը իրենց սուտերով ոլորող այս թշուառամիտները ձախողելու դատապարտուած իրենց արարքներով կը կարծեն թէ պիտի կրնան ջուրը գինիի, սուտը ճշմարտութեան փոխել: Որքո՞ն տեղին է հոս յիշել խօսքը օտար զրագէտին. «Կը գգամ թէ շատ կարեւոր պտուտակ մը թուլցած է տեղ մը, ընկերային կարգուսարքին մէջ»: Տակաւին յստակ չէ թէ այս տաճնապի ետին միայն անձերու փառասիրութիւններն ու վրիպումնն են որ թուլցուցին այդ պտուտակը, թէ ոչ խորհրդաւոր ձեռք մը իր մատները կը խալցնէ տարիներէ ի վեր խաղաղ ապրող այս Հաստատութեան ստեղծաշարին վրայ, յարուցանելու համար այժմու խլացուցիչ ժխտը: Այդ ախտանշումը յետոյ:

Այսօր քիչ չէ թիւը անոնց՝ որոնք կորուսած արժանապատուութեան, սրբութեան, արդարութեան, օրէնքի և պարտաւորութեան ամէն զգացում, «Մաքայէթ»ի վճռակներու նման կ'աղաղակեն. «Էաւը գէշ է և գէշը լաւ»: Արժանապատուութենէ և բարոյականէ զուրկ մարդոց կանչն է ասիկա, ինքզինքնին պատահականութիւններու ծախած, բարիին ու չարին տարբերութիւնը մոռցած մարդոց կողմանքը լուսնին դէմ, իրենց լսնոտած տրամադրութիւնները մեղմելու հեռաւոր ակնկալութեամբ:

Գիծը ծուռ տանողներու նկատմամբ արգահատանք ունինք միայն, ըլլան անոնք ազնուութեան շուքեր կամ կուսակցականներ, որովհետեւ կը հաւատանք թէ անոնք բոլորը կը տառապին մտաւոր չքաւորութենէ, աւելին՝ տէր չեն իրենց անձերուն, գանոնք ծախած և կամ չարութեամբ լեցուցած ըլլալուն համար: Տարիներէ ի վեր յարակրկնուած սուտերն ու զրպարտութիւնները ճիշդ է թէ չեն յաշողած շեղեցնել ճշմարտութիւնը իր ուղիէն և արդարութիւնը իր ընթացքէն, սակայն այս կարգի վախճանները կու գան աճեցնել մեր զգուսնքը տակաւին մարդեր կոչուած արարածներու նկատմամբ:

Աւելին, «Այսօր ո՞վ չի գիտեր Սաթրապիի աճուրդի հաստատութեան մէջ վաճառքի հանուած ազգային մեր գանձերը, եղիշէ Պատրիարքի զրաւոր արտօնութեամբ»: Հա, հա, հա, «թուլանամ ի ծախուէ», պիտի ըսէր մատենագիր Մայրազումեցին:

Ձեռագիրներու գողերը ծանօթ են շատերու, մանաւանդ Ռամկավարներուն: Աւանակաբարոյ զոնշական, եթէ ձեր պաշտպանեալը և դուք, որ ցարդ իր սուտերը կլլած էք հալած իւղի պէս, ունենալիք գրաւոր փաստք թէ Պատրիարքը ամենադոյզն չափով մասնակից եղած է ձեռագիրներու առուծախին, Կաթողիկոսական Կոնգակէն աւելի մեծ օրջաբերակաւնով պիտի յայտարարէիք զայն, եւ մոմակալներով ու բուրվառներով եկեղեցիներու եւ ակումբներու բեմերէն պիտի յայտարարէիք: Բանի մը տող վար պիտի կարդաք թէ ո՞վ է ձեռագիրներու գողը և դեռ ուրիշ շատ մը բաներու, որոնց ցուցակը ճշդած է Ս. Աթոռոյս Պատ. Տնօրէն Ժողովը, միշտազգային ոստիկանութեան յանձնելու

համար: Հետևաբար թողապատառ կը պոռամ, անուշիկ սրիկաներ, «Զարթոնք»-ի շուրջ հաւաքուած, յիշատակուած զոյգ նամակներուն վաւերականները կ'ուզեմ, ոչ թէ զոյգ մը աւագակներու յերկրանքները: Այլապէս յաջորդ Խմբադրակահով պիտի չափեմ լախքը ձեր յետոյքներուն, իրաւունքով և արդարութեամբ:

Լոզան, 3 Մայիս 1983

«Կը փափայիմ Զերդ Ամենապատուութեան ուսանողութեան յանձնել հետեւեալ վկայութիւնը հարցի մը շուրջ, որ մութ մնացած է տարիներէ ի վեր, գուցէ այս ձեւով կարենամ իմ համեստ նպաստս բերել նմանութեան հասնելու գիւտին:

«Ստորագրեալ արտօնագրով հնագիտական առարկաներու վաճառորդ եմ եւ կը բնակիմ Լոզան եւ Զուիցերիական ֆաղափացի եմ: Ծանօթացայ Շահէ Սրբազանին գործի կապակցութեամբ, որովհետեւ ան հնագիտական առարկաներու հաւաքիչ է եւ իմ ծանօթութիւնս իրեն հետ կ'երկարի մինչեւ 1961: Կ'ուզեմ հոս արձանագրել տարօրինակ պատմութիւն մը, որ պատահեցաւ 1968ին, որուն տարողութիւնը կ'ըմբռնեմ միայն հիմա, Երուսաղէմէն գողցուած ձեռագիրներու հարցով եւ կորսուած ուրիշ հինգ ձեռագիրներու պարագան եւ Շահէ Սրբազանի թխուր դերը այս հարցին մէջ:

«Շահէ Սրբազանի Զուիցերիա յանախակի այցելութիւններէն մէկու մը ընթացքին, 1968ին, ինծի բերաւ երկու հին հայկական ձեռագրեր (Ասուածաւունջներ), մէկը մեծ ծաւալով եւ միւսը փոքր: Շահէ Սրբազանը ինծի հարցուց թէ կրնայի՞ յանախորդ մը գտնել այս ձեռագիրներու վաճառման համար: Գտայ հնագիտական առարկաներու վաճառական մը, որ մասնագէտ էր ձեռագիրներու եւ հնասփայներու: Այս մասնագէտը, քննելէ յետոյ ձեռագիրները, յայտնեց թէ երկուքին ալ առաջին էջերը կը պակսին: Մասնագէտը, ծանօթ ըլլալով Սաքըպիի հարցին, պահանջեց պատշտական արտօնագիր անձէն՝ որ ցոյց տար աղբիւրը եւ պատկանելիութիւնը, եւ լիազօրագիր մը: Այս պայմանները փոխանցեցի Շահէ Սրբազանին, որ ինծի տուաւ լիազօրագիր մը, որուն մէջ կը յիշուէր թէ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի համար որեւէ արժէք չեն ներկայացներ այս ձեռագիրները եւ թէ ես լիազօրուած եմ վաճառելու: Հնագէտ վաճառականը գոհացաւ այս լիազօրագրով եւ սկսաւ կապ հաստատել հետաքննող յանախորդներու հետ:

«Օր մը, Ամերիկացի մը, Պր. Ասամս, հանրային գրադարանի մը տնօրէնը, Ամերիկայէն Լոզան եկաւ գնելու այս ձեռագիրները: Հնագէտը իմացուց ինծի Ասամսի մասին եւ իր ներկայութեան ցոյց տուի իրեն երկու ձեռագիրները: Պր. Ասամս պատշտականութիւն յայտնեց վճարելու 800,000 Զուիցերիական Ֆրանք, երկու ձեռագիրներուն համար: Հեռաձայնեցի Երուսաղէմ, Շահէ Սրբազանին, եւ յայտնեցի վճարուած գինը: Սրբազանը պատշախտեց թէ 1,200,000 Ֆրանքէն պակաս չէր ընդունիր եւ թէ երկուքը միասին պէ՛տք է ծախուէին:

«Քանի մը ամիսներ յետոյ, Շահէ Սրբազանը Զուիցերիա եկաւ եւ առաւ ինձմէ ձեռագիր երկու Ասուածաւունջները: Տակաւին իմ մօտ կը գտնուին

յիշուած երկու ձեռագիրներու ձիւմերը: Կ'ուզեմ անելցնել այս առընչութեամբ թէ Շահէ Սրբազանը ինձմէ խնդրեց որ իրեն համար կարգադրեմ Լոզանի ոմրային բաժնի ոստիկանութենէն քանի մը պաշտօնական քուղթեր եւ վկայագրեր, որոնք իրեն համար անհրաժեշտ կը թուէին ըլլալ:

«Այս դէպքէն քանի մը տարիներ ետք, Շահէ Սրբազան ինձի բերաւ վարագոյր մը, մէկուկէս մէքր, ոսկի թելերով աւիտաւած: Շատ յստակ էր որ կը պատկանէր Ս. Յակոբի, որովհետեւ կը կրէր կեդրոնական մօթիճ մը, որ Ս. Յակոբի գլուխն էր, երկու հրեշտակներու կողմէն կրուած: Կար նաեւ հայերէն արձանագրութիւն մը, 1883 թուականով: Շահէ Սրբազան ինձմէ խնդրեց որ ծախեմ այս վարագոյրը եւ ուշադրութիւն ընեմ, որ հայերէն արձանագրութեան հետք չմնայ: Ես թելերը սկսայ քակել, բայց յանկարծ անդրադարձայ այս տարօրինակ առաջարկի իմաստին եւ մէկ կողմ դրի վարագոյրը: Այս թանկարժէք վարագոյրը տակաւին իմ փոխ է»:

ՔԱՐՄԷՆ ՏԷՍՓԸՐ

«Զարթօնք»ի տխմար խմբագիր, հիմա ի՞նչ կը մտածես այս փաստաթուղթի մասին: Զե՛ս կարծեր որ այս գրութեան յայտնութենէն յետոյ էր որ ձեր պաշտպանեալ դիմակաւորը իր անգամ մը ևս փափկացած յետոյքին վրայ զգաց խորագանի հարուածը և յերկրեց մաղձաշնորհ Պատրիարքի յիշատակած Սաթրապի գոյգ նամակներու հէքիաթը: Լոնտոնը շատ հեռու չէ, եթէ ճշմարտութեան իրազեկ կ'ուզէք ըլլալ, կրնաք երթալ և ստուգել այդ նամակներու գոյութիւնը: Իսկ եթէ զգուշանաք օդանաւային միտանդէն, կրնաք Շնորհքի և Շահէի թեւերով թռչիլ, ինչպէս թռչիլ սկսած էք արդէն:

Եւ թէ ո՞վ չի գիտեր թէ Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմէ նշանակուած և Ելիշէ Պատրիարքին ալ զրաւոր հաւանութեան արժանացած Հաշուեքննիչ Յանձնախումբը, տեղւոյն վրայ, Պատրիարքարանէն ներս և դուրս, երկար պրպտութեան ետք, ի յայտ բերաւ աւելի քան երեք միլիոն Տոլարի մեծղի գումարի մը իւրացումը Պատրիարքի կողմէ ? ? ? »:

Հաշուեքննիչ Յանձնախումբի դաւալցութեան առանձինն պիտի անդրադառնանք մեր Խմբագրականներու շարքին: Նորին Ս. Օժուրեան կողմէ գրկուած Յանձնախումբին ստապատում տեղեկագիրը՝ վաճքի հաշիւներու հետ կապ ունեցող հաշուետուութիւն մը չէր, այլ կարգ մը կառավարութեան կողմէ բռնադրուած, կամ երկար տարիներու պայմանագրով տրուած, վարձկալական հողերու հաշիւը, որոնք ժամանակին Աւետիս Տէրուհեանի կողմէ խնդրոյ առարկայ եղած էին, և որուն պաշտպանը հանդիսացաւ, այդ օրերուն, Շահէ Սրբազանը, որ յետոյ, այդ առուծախի պայմանագրութիւնները Յանձնախումբին յանձնելով, զանոնք թիրախ ընել ուզեց ուրիշներ հարուածելու:

Յանձնախումբի անդամները, մասնաւորապէս Ամերիկայէն եկողները, հրահանգուած էին ինձի ամբաստանութեան առկա առնելու, քանի որ իրենց տեղեկագիրը այդ միտուցաւոր և անբարեխիղճ ապացոյցը կը պարզէր: Անոնք զանձ մը գտնելու խաբկանքով, այդ տեղեկագիրներուն վրայ թառեցան, դրին և վերցուցին, զեղծութեան բռնելու ակնկալութեամբ: Յանձնախումբի անհաշիւ

հաշիւով եւ պարտական կը մնայի շուրջ երկու և կէս միլիոն Տոլարի: Իմ հաշիւով, Նորին Վեհափառութեան ներկայացուած և տուեալներու վրայ հաստատուած, պահանջող կը մնայի շուրջ մէկուկէս միլիոն Տոլար: Տեղեկագրիս հաշուեցուցակը համապատասխան տուեալներով ճշգրտած էր, համաձայն մեր տոմարներուն և վաճառի հաշիւներուն չանցած ծախքերուն: Ըսի թէ մեր այս Խմբագրականներու շարքին, առանձինս պիտի անդրադառնանք Յանձնախումբի Երուսաղէմ զրկուելու գաղափարի շուրջ, որ հաշուեքննութենէն աւելի քաղաքական ցայտակարար կը հետապնդէր: Ականջը խօսի մեր օրերու երեք մոդերն, Բարունակին, Սանթիմէթր Սեղրաքեանին և Ուզունեանին, որոնք իրենց ստորագրութեամբ փափաք յայտներ էին Նորին Ս. Օծութեան, Հայաստանէն հաշուեքննիչներ Երուսաղէմ զրկելու, այսպէսով, իրենց խելքով, հայրենասիրական պարտք մը կատարելու համար: Ահա թէ ուրկէ ծագում առաւ Երուսաղէմ Յանձնախումբ զրկելու գաղափարը:

Զարթուցեալը կը յանդգնի յայտարարել թէ պիտի չինայէ մեղի, որովհետեւ այսօր հարցերը այնպէս կը ներկայանան որ անհրաժեշտ է պաշտպանել Պատրիարքութեանը Պատրիարքին դէմ: Կը մտածեմ թէ այս նոր խաչակրութեան ինչպէ՞ս պիտի կրնամ դիմանալ: Տէ, եկուր մի երգեր,

Հալալէ, ջաւօ, հալալէ,
Էս ի՛նչ քեանուր դարու հասանք,
Հալալէ:

Այլ առակ լուարուք:

«Զարթօնք»-ի մէջ կարգացի մաղձաշնորհ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքի անորակելի լրբութիւնը: «Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքութեան կրօնական ժողովը, 5 Յունիս, Զորքըշաքթի օր, ունեցաւ բացառիկ նիստ մը մեր նախագահութեամբ, միակ օրակարգ ունենալով հետեւեալ նիւթը. — Նկատառում և քննարկում Սաթրպիի ընկերութեան երկու նամակներուն, ի մասին Սադիմական ծանօթ ձեռագիրներու վաճառքի արտօնութիւն տուողին:

«Մենք ներկայացուցինք այս երկու նամակներուն Անգլերէն լուսապատճենները և կարգացինք անոնց Հայերէն թարգմանութիւնը, որոնք հրատարակուած էին Շահէ Արքեպիսկ. Աճէմեանի կողմէ մեքենագրեալ 72 էջ տեղեկագրի մէջ: Անարժան և կեղծուպատիր Պատրիարքը մոռցած է յիշատակելու նաև այդ 72 էջնոց տետրակին մէջ թէ Շահէ Սրբազանը չէ աշխուրհ գոյը, այլ Եղիշէ Պատրիարքը:

Այս Սենարիոնի թէպէտեալ ներկայացումը, հակառակ իր ստույթեան, սըրտառուչ է, յուսահատ և ոգեւոյառ ըլլալով հանդերձ: Անշնորհքը իր ներկայացնելու եղանակին մէջ դրած է իր ատելու և կեղծելու շնական բարի կամքը, որ զլիւսպտոյտ տուող համեմատութեան կը հասնի և անկարելի կ'ընէ իմ կողմէս որեւէ ներողամիտ կամեութիւն իր հանգամանքին հանդէպ: Սակայն անմիջապէս ըսեմ թէ ես պիտի չգործածեմ իր դէմ — թէև ատիկա արդարացի պաշտպանութիւն մը պիտի ըլլար այս պարագային — անձնական, տարամբժ և քինայոյզ յարձակումի մը թունաւոր գէնքերը: Ատոր համար տակաւին բա-

ւական չար չեմ գգար ինքզինքս այդ ողբալի մարդուկին դէմ, իմ կողմէս սպաննուած տարիներ առաջ, բացի իրականութեան խայթոցէն:

Սյա հագիւ շարժող դազադակիրը, որ իր չորցած հսկածքին տակ սրտի փոխարէն մաղձապարկ մը կը կրէ, տարիներէ ի վեր, կը փորձէ գերեզմանէն ոսկորներ հանել, բորենիի մը վայել կենդանափիտ անարգութեամբ: Ըսի թէ մարդկային չէ որ մարդ իր սպաննածը վերստին սպաննէ, սակայն անհրաժեշտ է անգամ մը ևս պատուել այս եպերելի հիւանդին մաղձապարկը, որ դաշնակցած Ծահէ ըսուած ստաբան գեղծարարին, կ'ուզէ հաւատացնել թէ Սաթրպիի կողմէն երկու նամակներ գոյութիւն ունին, մին Երուսաղէմի Պատրիարքին և միւսը Ծահէ Արք.ին գրուած: Դժուար չէ Սաթրպիին դիմել, իրագեկ ըլլալու իրականութեան:

Հրաշքի մը հաւասար միակ իրականութիւնը այս պարագային, Շնորհք Պատրիարքի և Ծահէ Սրբազանի դաշնակցութիւնն է, իրենց անշօշափելի այս սուտը իրականութեան պատրանքով «Ջարթօնք»ի շուրջ եղողներուն հաւատացնելու: Երկու թշուառամիտ դաւադիրներ, որոնք իրենց գլխուն իջած լախտի հարուածներէն, կորսնցուցած են իրենց հաւասարակշռութիւնը, չարամտօրէն կարծելով թէ կրնան սուտերով իրենց ինքնապաշտպանութեան պատը հիւսել:

Վիէննայէն մեր ստացած տեղեկութեան համաձայն, Ծահէ Սրբազանը, Պաճին և Թրքաբարոյ Շնորհք Պատրիարքը հոն, Վիէննայի մէջ, իրարու հանդիպած են և ծրագրած «Ջարթօնք»ի մէջ հրատարակուած ստապատում լրբագրութիւնը: Հոն Շնորհք Պատրիարքին՝ Պաճիի կողմէն, ելած է նշանդ նուիրատուութիւն մը, որպէսզի այս հոտած հակիթը ածէ, իսկ Ջարթօնքեանները զայն ձուածեղ ըրած՝ ըմբռնան անամօթաբար: Ինչպէս կը տեսնուի, մուրացկաններու և կաշառակերներու թիւը տակաւ կը շատնայ, վերակազմեալ նոր կուսակցութեան մը վերածուելու համար: Ինքզինքը ծախած էզի մը պիղծ նարօտով կապուած այս դաւադիր եղբայրակցութիւնը, նոր երեւոյթ մը չէ ինծի համար, որովհետեւ շատ լաւ կը ճանչնամ այս պիղծ ճակագանները: Կեցցէ Պաճին, իր Թուրքիոյ Պատրիարքին ըրած այս նուիրատուութեանը համար, որպէսզի այս վերջինը զայն ծախսէ իր Թուրք հօրուին, Թուրք եղբայրներուն և Թուրքերու հետ ամուսնացած քոյրերու տմուսններուն: Բարեգործութեան այս ոսկի խողովակը, Բարեգործականի ապագայ դեկամբրուհիին կողմէ բացուած, նոր վերջ մը կը բանայ Հայ հոգիին վրայ, ազգապարծան մեծ բարերարի դստեր կողմէ: Մառուկեան, ատենն է որ երգես. «Հէյ Զան Երեւան, ոսկորներդ կ'երեւան»:

Ըսի թէ անգամ մը ևս անհրաժեշտ է պատուել այս եպերելի հիւանդին մաղձապարկը, որ տարիներէ ի վեր կը հոսի և չի վերջանար, իրեն հասկցնելու համար թէ ինչ է ինքը, այդ փլած գլ մզլոտած պատը, արտաքին փառքի և ներքին դաւի որձեւէզ երթամածը, գժտութեան, խեռի, սեւամաղձ ոխի և անսրբութեան անշօշափելի կեղծիքը: Հակառակ կարծր բառերու և յոխտոտ կեցուածքիս, որ ճշմարտութիւնը իր հետ նշննցող իրաւարարութիւնը կը փաստէ, չեմ ուզեր ատել զիրենք, Շնորհք և Ծահէն, որովհետեւ անոնք մարդկային այդ զգացումին անգամ արժանի չեն: Որոնք այն պարագային երկօշ Վաստիներ են

գիրար գտած, ինչպէս ըսած է Եղիշէ Պատմիչը. «Ջայս Վասակ եզիտ զայն Վասակ» :

Ինչպէ՞ս կրնամ ասել այդ զոյգ եղկելիները, զորս այնքան խորապէս և ամբողջապէս կը ճանչնամ: Ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ ասեմ զիրենք, ես որ անոնց գաղտուկ կեանքին լլկող ու սարսափահար ամօթը և իրենց ամենէն անկեղծ հպումին զրգուած պժգանքը գիտեմ . . . : Ես որ անոնց նայուածքին փակած և իրենց ձայնին մէջ դողդողացող ճակատագրական ստուծիւնը կը հասկնամ, իրենց հոգիներուն նեխութիւնը ձեռքերովս շօշափած ըլլալուն համար: Ատելու-թենէն աւելի կ'արհամարհեմ Հայու անվայել իրենց շինծու ապրուսեանը, որոնք իրենց չեղածը երեւալու, չզգացածը արտայայտելու, չտեսածը ցուցնելու դժուրակ հարկին մէջ են շարունակաբար:

Հետեւաբար կը յայտարարեմ, եթէ Թուրքիոյ Պատրիարքը, ունելիով չընունող Շահէ երկսեռեանը և «Ջարթօնք» շուրջ խմբուած դաւադիր ասպետները, որոնք սուրի տեղ իրենց մէջքին կաշառքի տոպրակներ ունին կախած, կարենան փաստացի հաստատել Սաթըլիի կողմէն ինծի և Դիմակաւորին եկած նամակներու գոյութիւնը, Երուսաղէմէն գողցուած ձեռագիրներու մասին, պատուաստ եմ ետ առնելու ցարդ բոլոր ըսածներս: Աւելին Պոլիս երթալու, Շնորհք Պատրիարքին, իր Թուրք հօրուին և Թուրք եղբայրներուն և քոյրերու Թուրք փեսաներուն հետ, Էյուլպ Սուլթան մզկիթին մէջ հաշտուելու թրքաշնորհ պատրիարքին հետ, կեանքիս մէջ առաջին անգամ ըլլալով համբուրելու Թուրքի մը ճակատը:

Իսկ դուք «Ջարթօնք»ի սրիկաներ, եթէ չկարենաք հաստատել այս պահանջս, այն ատեն պիտի լսէք ինձմէ ձեր կեանքի պատկերազարդ պատմութիւնը: Այս բոլորը պիտի չըսէի, ձեր մարդկութիւնն ու հայութիւնը ծախած լիբեր, եթէ հարկ չըլլար վանել ոճիրի հաւասար ձեր այս նոր սադրանքի չարաշուք ամբաստանութիւնը:

«Սինն» յետ այսու պայքարի բարձրահայեաց պատնէշ մը պիտի ըլլայ և պիտի չունենայ շահախնդիր նկատումներ, վերապահումներ, վախկոտ զգուշաւորութիւններ, քաղքենի բարոյականի լկանքներ, կողմակցութիւն, կանխամտութիւն և դեռ ուրիշ զրիչ բռնող ծառայի շատ մը ստրուկ սոփեստութիւններ, արդարութեան և մաքրագործումի ճամբուն մէջ: Ամէն անգամ որ մէկը մերկացնեմ մտրակելու համար, անոր խաղճութիւնը ծածկող մինչև յետին քորլի կտորը պիտի հանեմ վրայէն: Պիտի հնչեցնեմ մահուան դողանջը մեր ազգային տիմարութիւններուն վրայ, դեռ կանգուն մնալ յամառող փառքերու, անարդարանալի և ծթուած համբաւներու վրայ, ուրիշներու ձեռքերուն մէջ աղտոտ թաշկինակի վերածուածներու, բոլոր կեղծ իշխաններու, ստախօս հովիւներու վրայ: Պիտի հալածեմ կեղծիքի արհեստաւորները, յարգուած խաչագողները, բարիքը կաշառքի վերածած անամօթ ոսկեբարձները:

Մենք մեր կողմէն պիտի չխօսինք ամենա—անպատիւ թրքաբարոյ Շնորհքի իրական կեանքէն, խօսք կու տանք տարիներով իրեն գործակից եկեղեցականին, որ ներկայացուցած է այս փոխուկը իր ցարդ անտիպ գործին մէջ, Դա-

ճաստանագիր Գալուստեան Պատրիարքի, որուն մէկ օրինակը կը գտնուի Սուրբ Էջմիածին, զրկուած Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդին, և միւսը Երուսաղէմ:

Կը խօսի Գառնատանադրքին հեղինակը հետեւեալ զլիակարգութիւններով:

- 1) Շնորհ Պատրիարքի ծնունդը, կասկածելի:
- 2) Մօրը հայ ամուսինը (Բենիամին Գալուստեան):
- 3) Մօրը Թուրք ամուսինը (Հաճի Քեահեա):
- 4) Երկու քոյրերը Թուրքերու հետ ամուսնացած (քեռայրը՝ Նիւաղի, քեռորդին՝ Թէյֆէկ):
- 5) Հաճի Քեահեան հայրական հատուցում կը ստանայ Պատրիարքարանէն:
- 6) Նիւաղի էֆէնտին խնամիական իրաւունք կը ստանայ Պատրիարքարանէն:

(Շնորհ Պատրիարքի հաշուեխուսութեան զադտնիքը այս է ...)

- 7) Իր զգացումներն ու վարժունքը Հաճի քեահեայականին, քան բենիամինական:

Շնորհ Պատրիարքի նկարագիրը:

- 1) Գոռոզ (էջ 25)
- 2) Ինքնահաւան (էջ 67)
- 3) Փառամոլ (էջ 25)
- 4) Շահասէր (էջ 68)
- 5) Քինախնդիր (էջ 21, 73, 90)

Շնորհ Պատրիարքի գործունէութիւնը:

- 1) Անվարչագէտ (էջ 16, 26, 36)
- 2) Ազգադաւ (էջ 9, 33, 42, 62, 68)
- 3) Խռովարար (էջ 58)
- 4) Սրբապիղծ (էջ 16, 24, 48)
- 5) Տկարամիտ (էջ 21, 24, 36, 97):

Վերոյիշեալ զլիակարգութիւններու ներքեւ, երբեմն տողերով, երբեմն պարբերութիւններով և էջերով տրուած են իր անմարդկային և փտած կեանքի նմոյշները, զղուանք ու պօզանք առթելու աստիճան:

Իր գործունէութենէն քանի մը նշմարներ:

«Յարութիւն Քհյ. Հալլաճեան, Երուսաղէմի Միաբան Արշէն Վրդ. Այվադեանին ձեռաց խաչ մը հինգ հարիւր թրջական ոսկիի ծախած է: Յետոյ, աւելի արժէքաւոր և պատմական լանջախաչ մը (Ձէյթունի) ծախելու պատրաստակամութիւն յայտնած է: Ես վճռաբար կը յայտնեմ թէ այդ խաչերը դաւառէն Պատրիարքարան բերուած գոյքերուն կը պատկանէին:

«Յարութիւն Քհյ. Հալլաճեան Պատր. Փոխանորդ եղած օրերուն, դաւառական գոյքերու դանձատան բանալին իր քովը կը մնար: Զցուցակազրուած

անհաշիւ և թանկ այդ գոյքերը, որոնք 1915 ի աղէտէն փրկուած էին: Այս գանձերուն բանալին Շնորհք Պատրիարքի կողմէն այս հանրածանօթ գողին վստահուիլը առանց պատճառի չէր, Շնորհք Պատրիարքի նման զբաղման էր մը կողմէն: Իր հովանաւորած քահանաները իրեն պէս զոյգ, կնամոյ և անբարոյ էին, բազմաթիւ անգամներ տուններէ և պանդոկներէ վտարուած, իրենց լպիրշ վարձուներուն համար:

«Իսթամպուլականութիւնը իր ամենանուսատ և անփառունակ շրջանն է որ կ'ապրի, որովհետև թուրքի մը ապօրէն զաւակը Հայոց Պատրիարքութեան Աթոռը բազմած է . . . :

«Հակառակ մամուլի զգաստութեան հրաւերին, Շնորհք Պատրիարք իր վանական մէկ սիրակցորդին հետ, վասն հանգստեան մարմնոյ իւրոյ, զբօսավայրերու մէջ քանիցս զուարճացած է, բռնուած և թերթերու միջոցաւ խայտառակուած»:

Հոս կը դնենք իր կենսագրին նամակը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, —

(Շարունակելի՝ 3)

Ե .

Իսթանպուլ, 2 Ապրիլ 1969

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդ, Նախագահութեամբ Ամենայն Հայոց Հայրապետի

Ս . Էջմիածին

Նիւթ՝ Դասասանագիր

Վեհափառ Տէր,

Մէկու մը իսկական նկարագիրը հասկնալու և անոր մասին որոշում մը կատարելու տալու համար, ենթակային գործունէութիւնը և կեանքի զանազան շրջաններուն ունեցած ձեռնարկներուն արդիւնքը վերլուծելով տրուած որոշումն ու վճիռը արժէք կ'ունենայ: Ես ալ այս համոզումով, գիտակցութեամբ և կատարիալ անկեղծութեամբ ու անկողմնակալօրէն, Շնորհք Պատրիարքի հետ մօտէն և մասնաւորապէս իր կենսական հարցերու շուրջ մեր ունեցած գաղտնի աշխատութեանց առիթով, սրբաբոցօրէն ունեցած մեր փոխադարձ արտայայտութիւններուն և առաջարկներուն պատճառով, Շնորհք Պատրիարքի իրական անձը Հոգեւոր վերին իշխանութեան ծանօթացնելը նուիրական պարտականութիւն կը համարեմ: Ես այն համոզումը ունիմ, թէ իմ վկայութիւններս մեր ազգին գերագոյն շահերուն օգտակար կ'ըլլայ. և պատմութեան մօտ չ'մնացած էջերը կը լուսաբանէ:

Ա. — Շնորհք Եպիսկոպոսը Երուսաղէմէն վտարուելէ վերջ Իսթանպուլ եկաւ: Ան ինքզինքը անմեղ ու անիրաւուած ցոյց տալու աշխատած ըլլալը դէպքերն ու պատահարները ցոյց տալին . . . 1961 թուականին, Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիին մէջ Պր. Ժիլյէն Բարունակեանի (այժմ թաղական նոյն եկեղեցւոյ) պատկազրութեան նախագահած ըլլալուն համար իրեն տրուած ժամուցը մերժելով, զօյք մը կօշիկ կ'ուզէ . . . : Նախ, մերժուած ժամուցը քանի մը կօշիկի համազօր էր . . . : Հոս դժուար չէ գուշակել թէ ան կօշիկի պէտք չ'ունէր, որովհետեւ ինք ինծի երկու հատ կօշիկ տուաւ 19 Յունիս 1961 ին Վեհափառ Հայրապետին փառք Օթէլի մէջ ունեցած երոյթիս պատճառով անիրաւուած քահանայի մը իսկական ոգրալի վիճակին ոգրերգութիւնը ստուգելէ վերջը իր քար սիրտը քաղցրացեր էր . . . : Արդար ու անկեղծ ըլլալու համար, պէտք է խոստովանիլ թէ Շնորհք Եպո. իր այդ վարձուներէն բոլորը համայնքին աչքին փոշի ցանել կ'ուզէր . . . որովհետեւ ստուգուեցաւ թէ, ճիշդ այդ